

**Pr. lect. dr. Adrian Ignat,
Facultatea de Teologie și Științele Educației,
Universitatea „Valahia“ din Târgoviște**

RELAȚIA STAT – BISERICĂ, ÎN TIMPUL ÎMPĂRATULUI CONSTANTIN CEL MARE

Abstract: *The relationship between State and Christian Church on the time of emperor Constantine the Great is defined as a symphony: this pattern was followed by the Byzantine Empire on its entire history. Some writers compared this symphony with the relationship between the human and divine natures on our Lord Jesus Christ. The temptations for cesaro-papism or papocezarisism on the history of Christianity can be seen as a deterioration of this symphony. For that, the theocratic way of governance on the Byzantine Empire helps us to understand how Byzantine emperor and people succeed to create a civilization, an empire and a way of living.*

Keywords: *State, Church, Christendom, bishop, symphony.*

În decursul secolelor și pentru a răspunde unor necesități, orașul Roma a creat treptat Imperiul Roman. Domnia lui Constantin cel Mare a fost revoluționară, în ceea ce privește crearea primului imperiu creștin, cu o capitală nouă – Constantinopolul. „*Întemeierea Constantinopolului ca nouă rezidență imperială și ridicarea limbii grecești ca limbă a administrației reprezintă statornicirea unui Imperiu Roman de răsărit separat*”¹. Occidentul va păstra, în parte, legile romane și tradiția limbii latine în stat, în Biserică și în viața spirituală. Numeroasele funcții și instituții, elementele artei, ceremonialul curților, obiceiurile școlilor, toate acestea vin din vechea Romă, fie direct, fie prin intermediul creștinismului.²

1. Raymond Van Dam, *The Roman Revolution of Constantine*, Cambridge University Press, New York, 2008, coperta.

2. Nicolae Iorga, *Istoria vieții bizantine*, Editura Enciclopedică Română, București, 1974, p. 24.

Adoptarea creștinismului de către Constantin a declanșat transformarea radicală și permanentă a întregii societăți. Iar reînțemeierea și ascensiunea cetății Bizanțului au dus curând la schimbări care pot justifica folosirea termenului de „bizantin” pentru Imperiul de Răsărit³. Bizanțul ca atare a fost, așa cum a demonstrat magistral marele istoric Nicolae Iorga, o sinteză între ideea politică a Imperiului Roman, cea culturală a elenismului și Orientului și cea spirituală a Ortodoxiei creștine.⁴

1. Constantin cel Mare – episcop pentru treburile din afară ale Bisericii

Creștinismul reușește să facă un pas mare odată cu venirea la putere a împăratului Constantin cel Mare. „Prin convertirea sa, se punea capăt unei epoci de martiriuri și persecuții, iar Biserica Sfântă a catacombelor devine Biserica Imperiului”⁵. Dacă în prima perioadă a domniei, Constantin a fost păgân, după victoria asupra lui Maxențiu, se hotărăște să proclame la Milano egalitatea în drepturi a creștinismului cu cultele păgâne, ceea ce însemna un moment hotărâtor în evoluția pe mai departe a noii religii. După ce Constantin a repercutat o victorie strălucită la *Pons Milvius* (Podul Vulturului), a intrat triumfal în Roma, declarându-se *Maximus Augustus*.⁶

3. Warren Treadgold, *O istorie a statului și societății bizantine*, vol. I, traducere de Mihai-Eugen Avădanei, Editura Institutului European, Iași, 2004, p. 64.

4. A se vedea la prof. dr. Gheorghe Zbucnea, *Istoria Bizanțului*, Ed. Meronia, București, 2004, p. 39.

5. Timothy Ware, *Istoria Bisericii Ortodoxe*, traducere de Alexandra Petrea, Editura Aldo Press, București, 1999, p. 23.

6. A. Alföldi, *Constantinio tra paganesimo e cristianesimo*, Roma (traducere din limba italiană de A. Fraschetti), 1976, p. 17, 24, 38; Maria Georgescu, *Istoria Bizanțului*, ediția a III-a, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2007, p. 40. În legătură cu victoria de la podul Milvius stă istorisirea despre apariția înaintea împăratului Constantin și a ostașilor săi a monogramei numelui lui Hristos sau a semnelui Crucii, cu privire la care s-au purtat numeroase discuții. Scriitorul creștin Lactantius, preceptorul lui Crispus, fiul cel mare al lui Constantin, povestește pe la anul 318 că în ajunul bătăliei, Constantin a avut un vis în care a fost înștiințat ca, înainte de a porni la luptă, să înscrie pe scuturile soldaților săi „semnul ceresc al lui Dumnezeu” (*caeleste signum dei*). Ascultând de porunca primită, a doua zi, Constantin a pus să se înscrie pe scuturi monograma

La scurtă vreme după cucerirea Romei, Constantin a trimis episcopului de Cartagina și proconsulului Africii scrisori din care reiese faptul că el susținea religia creștină, subvenționa Biserica creștină din fondurile publice, scutea clerul de obligațiile publice, considera că venerarea cuvenită a „Divinității” era de o importanță vitală pentru bunăstarea imperiului și se considera servitorul lui Dumnezeu⁷. Cu toate că nu primește botezul creștin, el se va autointitula „*episcopus de Dumnezeu pentru treburile din afară ale Bisericii*” (Επισκοπος των εκτος), la Sinodul I Ecumenic de la Niceea.⁸ Acest concept a fost înțeles în mod diferit de istorici. Unii au crezut că prin aceasta împă-

XP, sub forma „*literei X traversată de I cu capătul curbat*” (*transversa X littera I summo capite circumflexo*) (*De mortibus persecutorum*, 44, 5). Spre deosebire de Lactantius, lucrarea *Viața lui Constantin*, atribuită istoricului Eusebius de Cezareea, povestește despre apariția pe cer, ziua în amiaza mare, deasupra soarelui, a unei cruci luminoase împreună cu inscripția: „*prin aceasta vei învinge*” (*Vita Constantini*, I, 28). Crucea i-ar fi apărut lui Constantin și armatei sale pe când se aflau în Galia, în drum spre Italia. Noaptea i s-ar fi arătat Hristos, poruncind să facă un steag cu semnul văzut. În continuare este descris acest steag împodobit cu o coroană din pietre prețioase și aur, în care era înscris numele lui Hristos sub forma literelor XP. În partea de jos a steagului apăreau busturile împăratului și ale fiilor săi (*Vita Constantini*, I, 29-31). Povestirea în cele două versiuni ale ei, mai ales cea de-a doua, a fost combătută cu argumente temeinice. Se crede că ne aflăm în fața unei transformări creștine a unei legende păgâne din panegiricul pronunțat la Trier, în anul 310, după moartea împăratului Maximianus Hercule, în care este vorba de revelația pe care ar fi avut-o Constantin în templul lui Apollon din Galia. De altfel, această lucrare laudativă, chiar dacă are un miez eusebian, pare o compilație târzie, poate în întregime compusă către anul 400 de episcopul arian Euzoios, moștenitorul bibliotecii lui Eusebiu. Povestirea despre vedenia din Galia este socotită o interpolare ulterioară în textul lucrării. Însăși monograma numelui lui Hristos înscrisă într-o coroană arată data mai târzie a operei. Dacă aceste povestiri pot fi suspectate de lipsa unei baze reale, sigur este că monograma simplă XP, numită și monograma constantiniană, apare pentru prima dată pe monede și medalioane constantiniene din anii 312-313, 315 și 317, deci aproximativ în același an cu bătălia de la podul Milvius și la câțiva ani după aceea.

7. Hans A. Pohlsander, *Împăratul Constantin*, traducere Mirella Acsente, Editura Artemis, București, 1996, p. 38.

8. Eusebiu de Cezareea, *Viața fericitului împărat Constantin*, IV, 24, traducere și note de Radu Alexandrescu, în col. „Părinți și scriitori bisericești”, vol. 14, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1991, p. 168; Pr. prof. dr. Nicolae Chifăr, *Istoria creștinismului*, vol. II, Editura Trinitas, Iași, 2000, p. 18; R. M. Grant, *Religion and politics at the council of Nicaea*, în „Journal of Religions”, Chicago, LV (1975), p. 1-12.

ratul avea în vedere faptul că episcopii Bisericii se adunau în sinoade pentru a lua hotărâri dogmatice și canonice, iar el emitea legi pentru buna organizare materială a Bisericii. Alții⁹ considerau că prin această calitate împăratul încerca să impună creștinismul în afara granițelor imperiului, așa cum este cazul păcii dintre romani și goți, din anul 332. Eusebiu afirma că împăratul Constantin a fost stabilit de Dumnezeu ca un episcop comun (κοινος επισκοπος) și îl prezintă șezând printre episcopii Bisericii, ca unul dintre ei¹⁰. „Constantin se manifestă «ca un episcop», dar nu întru totul, spune părintele Adrian Gabor; nu are puterea de a hirotoni, nici de a săvârși Sfânta Jertfă, de altfel, nici măcar nu este botezat! Este universal, căci arbitrează conflictele survenite între episcopii diferitelor provincii”¹¹.

Dacă dăm crezare celor expuse de Eusebiu de Cezareea, Constantin cel Mare și-a atribuit acest titlu, declarându-se a fi un *episcop din afară*. Făcând referire la sensul acestei sintagme, Daniel de Decker¹² considera că aceasta face referire la populațiile încă necreștine, ce îi fuseseră încredințate din punct de vedere religios, având misiunea de a le face cunoscută Evanghelia lui Hristos.

9. O analiză riguroasă o realizează Emilian Popescu, *Studiu introductiv*, la Eusebiu de Cezareea, *Viața lui Constantin cel Mare*, p. 35-37.

10. Pr. lect. dr. Adrian Gabor, *Biserica și statul în primele patru secole*, Editura Sophia, București, 2003, p. 177-178.

11. Idem, *Biserică și stat în timpul lui Teodosie cel Mare*, Editura Bizantină, București, 2003, p. 39.

12. Daniel de Decker, *L'episcopat de l'empereur Constantin*, în „Byzantion”, 50, 1980, p. 119. În privința diferitelor interpretări ale acestei expresii celebre a se vedea: E. C. Babut, *Evêque du dehors*, în „Revue critique et de litterature”, 68, 1909, p. 263; W. Seston, *Constantine as a Bishop*, în „Journal of Roman Studies”, 37, 1947, p. 127-131; Andrew Alföldi, Harold Mattingly, *The Conversion of Constantine and Pagan Rome*, Clarendon Press, Oxford, 1948, p. 34; Johannes Straub, *Kaiser Konstantin als επισκοπος των εκτος*, în „Studia Patristica”, 1, Berlin, 1957, p. 678-695; Idem, *Constantine as koinos episcopus. Tradition and Innovation in the Representation of the First Christian Emperor's Majesty*, în „Dumbarton Oaks Papers”, 21, 1967, p. 35-55; Rafaele Farina, *L'impero e l'imperatore cristiano in Eusebio di Cesarea. La prima teologia politica del cristianesimo*, Zürich, 1966 (Bibliotheca Theologica Salesiana, Fontes, 2), p. 312-319; Heinrich Kraft, *Konstantin der Grosse*, Darmstadt, 1974, Wege der Forschung, Band CXXXI, p. 175-223, unde identifică „episcopul celor din afară” cu „jandarmul Bisericii”; E. Popescu, *Studiu introductiv*, p. 37-39 prezintă stadiul interpretărilor.

În sprijinul opiniei lui Daniel de Decker este amintit și un pasaj din *Istoria ecleziastică*, a lui Socrate, care consideră indubitabil anul 332 ca fiind începutul activității misionare libere de dincolo de Dunăre.¹³ Ca un *protector comun de pretutindeni*¹⁴, împăratul se îngrijește până și de creștinii aflați în Persia.¹⁵ Astfel, el se considera drept un reprezentant legitim al lui Dumnezeu, întrucâtva în afara ierarhiei clericale, dar abilitat să intervină în problemele religioase.¹⁶

Eusebiu afirmă că împăratul Constantin a fost rânduit de Dumnezeu ca „*un episcop comun – κοινος επισκοπος*” și îl arată șezând între Părinți „*ca unul de-al lor*”¹⁷. Pentru Hugo Rahner, această expresie nu înseamnă „*episcop pentru cei care sunt în afara Bisericii*”; ci trebuie înțeleasă în sensul unei suveranități protectoare exercitate asupra Bisericii.¹⁸ Constantin, în lunga sa scrisoare către răsăriteni, se consideră drept instrumentul divinității: „*O mare nelegiuire domnea peste oameni, statul era în pericol de pieire, trebuia găsit de urgență un remediu. Astfel, Dumnezeu m-a chemat, spune Constantin, pe mine care, plecând pe atunci de la marea Bretonilor... am alungat și risipit, cu ajutorul unei*

13. Socrate, *Istoria bisericească*, I, 18, traducere de Iosif Gheorghian, Mitropolit Primat, București, 1899, c. VII. A se vedea și Emilian Popescu, *Creștinismul în eparhia Buzăului până în secolul al VII-lea*, în „Spiritualitate și istorie la curbura Carpaților”, tom I, Buzău, 1983, p. 264.

14. Eusebiu de Cezareea, *Viața fericitului împărat Constantin*, IV, 8, p. 163.

15. Asupra disputelor dintre Imperiul Roman de Răsărit și Imperiul persan a se vedea: Timothy R. Grayson, *Persia and the late Roman Empire [284 – 651]. Balance of Power and spheres of influence stability in Asia Minor*, la <http://timothygrayson.com/PDFs/PersiaByzantium.pdf.pdf>; Andreas Stratos, „Byzance et la Perse”, în *Studies in 7th-Century Byzantine Political History* (Reprinted from: *Revue des Deux Mondes*, April 1981, Paris) (London: *Valorium Reprints*, 1983, p. 33; Steven Runciman, *Byzantine Civilisation*, Edward Arnold & Co., London, 1932, p. 158; J.B. Bury, *A History of the Later Roman Empire From the Death of Theodosius I to the Death of Justinian (A.D. 395 to A.D. 565)*, MacMillan & Co., London, 1923; N. Baynes, *The Successors of Justinian*, în „The Cambridge Medieval History”, volume II (The Rise of the Saracens and the Foundation of the Western Empire), Cambridge University Press, Cambridge, 1913, p. 292.

16. Daniel Rops, *Histoire de l'Eglise du Christ. II. Les Apôtres et les Martyrs*, Paris, 1965, p. 365.

17. Eusebiu de Cezareea, *Viața fericitului împărat Constantin*, I, 44, p. 110.

18. Cf. Hugo Rahner, *L'Eglise et l'Etat dans le christianisme primitif*, traducere din limba germană de G. Zink, Paris, 1964, p. 155, nota 20.

*puteri superioare, toată teroarea care domnea, astfel încât neamul ome-
nesc, luminat prin mijlocirea mea, să se reîntoarcă la slujirea legii prea-
sfinte și, totodată, sub îndrumarea Atotputernicului, să se răspândească
preafericita credință*¹⁹.

Din toate acestea reiese nu numai interesul său pentru problema religioasă creștină, ci și faptul că odată instaurată „*pax constantiniana*” pe baze creștine, aceasta trebuia să ființeze. „*Pax romana*” a devenit în timpul lui Constantin cel Mare „*pax christiana*”, bazată în special pe unitatea credinței creștine și pe efectele ei în viața imperiului. Grija împăratului pentru promovarea păcii interne este motivată și de faptul că numai prin intermediul păcii, prosperității și al bune înțelegeri, imperiul putea să ducă mai departe misiunea sa în istorie. Purtând și titlul de „*defensor pacis*”, împăratul avea întreaga răspundere pentru securitatea supușilor săi.²⁰

2. Relația simfonică dintre Stat și Biserică în Bizanț

Într-o analiză riguroasă asupra relației temporalului cu spiritua-
lul, a ecleziasticului cu secularul, trebuie pornit întotdeauna de la im-
portanța fiecărei sfere în viața omului. Vom constata faptul că precum
trupul și sufletul se află într-o unitate armonică, compunând persoana
umană, tot astfel și temporalul și secularul, în concepția bizantină, se
află într-o „*simfonie*” deosebită.²¹ „*Simfonia bizantină*” consideră Bise-
rica și Statul „*unite fără separare și fără confuzie*”, precum divinul și
umanul în Hristos, potrivit dogmei Sinodului de la Calcedon (451).²²
Căci în momentul în care una dintre aceste două sfere va prima, cea-
laltă va fi lăsată deoparte. „*Cât privește Bizanțul, această armonie nu a*

19. Eusebiu de Cezareea, *Viața lui Constantin cel Mare*, II, 24-42; II, 28, p. 103-109.

20. Stelian Brezeanu, *Istoria Imperiului bizantin*, Editura Meronia, București, 2007, p. 41.

21. ÎPS prof. dr. Nifon Mihăiță, Arhiepiscopul Târgoviștei, *Misiologia creștină*, Edi-
tura ASA, București, 2006, p. 12.

22. Tatiana Petrache, *Prefață*, la Jean-Claude Eslin, *Dumnezeu și puterea. Teologie și politică în Occident*, traducere de Tatiana Petrache și Irina Floare, Editura Anastasia, București, 2001, p. 11-12.

ieșit niciodată din termeni juridici preciși: avem de-a face mai curând cu o concepție mentală, decât cu un sistem de guvernare, care a permis unor împărați să acționeze arbitrar, dar care nu au supus Biserica statului”, spune John Meyendorff.²³

Spre deosebire de concepția bizantină, în teologia romano-catolică a primat și va prima spiritualul, în timp ce teologia protestantă va insista asupra separării dramatice a celor două sfere. Fiecare dintre aceste concepții va prezenta beneficii și deficiențe totodată, căci tot ceea ce este omenesc, creat prin străduința omului, va urma calapodul creatorului său, cu avantajele și dezavantajele acestuia. Din momentul în care Constantin se va implica în constituirea păcii romane cu ajutorul credinței creștine, din momentul în care creștinismul primește tot sprijinul împăratului, în Răsărit se va observa și o implicare a acestuia în viața Bisericii. Astfel, unii dintre împărați au abuzat de influența lor în sânul Bisericii, căutând să imprime acesteia cursul dorit de ei, uitând că ea este „*mireasa lui Hristos*”²⁴.

În opinia unor istorici, departe de a fi o *simfonie*, conlucrarea dintre imperiu și Biserică s-a lovit încă de la început de dificultăți dintre cele mai mari. Motivul principal al acestor dificultăți își are originea în întâlnirea dintre învățătura creștină, pe de o parte, și tradiția clasică pe care o moștenește împăratul, pe de alta. Pentru un păgân, distincția dintre religie și politică nu avea niciun înțeles. Ceremoniile religioase erau atât de strâns legate de serviciul și de loialitatea față de imperiu, încât un păgân obișnuit n-ar fi putut înțelege sfatul Mântuitorului prin care se dorea delimitarea clară a sferelor: cea religioasă și cea politică. Din punct de vedere politic și nu numai, religia și politica erau inseparabile istoric.²⁵

Expresia cea mai evidentă a acestei identități între religie și politică era cultul împăratului. Inițiat cu mai bine de trei secole în urmă

23. John Meyendorff, *The Orthodox Church. Its past and Its Role in the World Today*, with selected revisions by Nicholas Lossky, the fourth revised edition, St. Vladimir's Seminary Press, Crestwood, New York, 1996, p. 18.

24. A se vedea articolul referitor la acest aspect magistrand Lucian I. Gafton, *Acte de violență și abuz ale împăraților bizantini față de Patriarhii de Constantinopol*, în „*Studii teologice*”, VIII (1956), nr. 7-8, p. 455-469.

25. A se vedea Charles Matson Odahl, *Constantin și imperiul creștin*, traducere de Mihaela Pop, Editura All, București, 2006.

prin apoteozarea lui Cezar, cultul imperial asigura unitatea imperiului și constituia una dintre cele mai bogate surse de sprijin popular. Când însuși împăratul a devenit creștin, această moștenire păgână a trebuit să fie reevaluată. Nici Constantin, nici urmașii săi n-au putut să renunțe prea ușor la această prerogativă ce le aducea sprijinul poporului, însă nici n-au dorit să se reprezinte ca dumnezei, așa cum făcuseră înaintașii lor. Acest „*conflict de interese*” este, de fapt, schimbarea pe care o aducea Mântuitorul.

3. Cezaropapism și papocezarisism

Împăratul roman, odată cu convertirea la creștinism, primește prerogative în sânul Bisericii. El va deveni protectorul și sprijinitorul acesteia, precum și cel care convoacă sinoadele ecumenice, menite a rezolva problemele doctrinare. Referitor la problemele religioase ce vor apărea în viața Imperiului Roman, istoricul francez Henri-Irénée Marrou spune: „*Problemele religioase dețin prea mult loc în preocupările supușilor săi, în viața lor cotidiană, pentru ca o politică de separație între Biserică și Stat, în manieră modernă, să poată fi măcar concepută în acea vreme: între cele două există așadar o întrepătrundere intimă, ba chiar vom vedea că unii clerici interesați de aceasta, vor fi ei cei dintâi care să reclame intervenția împăratului și a serviciilor sale în neînțelegerile lor religioase*”²⁶.

Prin autoritatea exercitată în sânul Imperiului Roman, împăratul întruchipează toată puterea imperială ca imagine pământească a monarhiei divine. Manifestare vizibilă a lui Dumnezeu pe pământ, veritabilă teofanie, „*preapiosul împărat*”, „*preaiubitul lui Dumnezeu*”, se simte responsabil înaintea Acestuia și pentru mântuirea supușilor săi, nu doar pentru bunăstarea lor în lumea temporală; totodată el se simte chemat să îndrume neamul omenesc către adevărata religie, pe care o proclamă și o învață. „*Deși el nu determină singur formele de credință, totuși amestecul său, începând chiar de la Constantin cel Mare, în sinoade, stând la un loc cu episcopii și discutând la fel cu ei, este foarte însemnat. Amestecul statului în sinoadele veacului IV va determina chiar linia*

26. Henri-Irénée Marrou, *Biserica în antichitatea târzie 303-604*, traducere Roxana Mareș, Editura Teora, București, 1999, p. 32.

raporturilor ulterioare dintre puterea spirituală și cea lumească. Toți împărații următori vor urma și vor întări acest principiu al amestecului imperial în Biserică, depășind, desigur, ceea ce însemna el în mintea lui Constantin cel Mare”, spune teologul Lucian Gafton.²⁷

Teologii de la curtea împăratului îi atribuie acestuia puteri sporite – puterea episcopală extinsă asupra întregului imperiu²⁸. Cu toate acestea, împăratul creștin din secolul IV are o concepție mult mai largă în ceea ce privește datoria sa față de Biserică decât aceea a „*brațului secular*”, în înțelesul pe care îl va da acestei expresii Evul Mediu occidental. Împăratul creștin se închipuie pe sine, cum este și firesc, drept căpetenia poporului creștin: un nou Moise, un nou David, în fruntea adevăratului Israel, acela al Noului Legământ.²⁹

În viziunea profesorului Teodor M. Popescu, Constantin cel Mare ia proporțiile unei figuri unice, este „*Augustul etern*”, „*unus Augustus victoriosissimus per omnia prosperatus*”, imaculat ca om, sfânt ca și creștin, propriu într-un tot al fi favoritul lui Dumnezeu, un „*chemat*” de la El, nu de la oameni, un instrument plin de har în serviciul planului divin, sau, cum spunea istoricul Sozomen: „*Făcea totul cu Dumnezeu*”³⁰.

Eusebiu de Cezareea l-a comparat pe Constantin cel Mare cu Moise, pornind de la faptul că, atât Constantin, cât și Moise, au fost crescuți într-o casă care era ostilă religiilor lor și au ajuns la vârsta bărbăției și în cele din urmă i-au învins pe dușmanii lor.³¹ Eusebiu a observat că cei doi bărbați și-au distrus dușmanii înecându-i.³² Desigur, în cazul lui Constantin, triumful nu a fost destul de dramatic ca cel de la Marea Roșie. În bătălia de la podul Milvius, Maxențiu s-a înecat, căzând în râu și neputând înota din cauza greutatei armurii sale.³³

Această tendință a puterii imperiale de a se implica tot mai mult în rezolvarea conflictelor bisericești, pe de-o parte, și chiar în conduce-

27. Magistrand Lucian I. Gafton, *op. cit.*, p. 455.

28. Acesta este însă numai glasul panegiristului.

29. Henri-Irénée Marrou, *Biserica în antichitatea târzie*, p. 32-33.

30. A se vedea Teodor M. Popescu, *Divin și uman la vechii istorici bisericești*, Tipografia Cărților Bisericești, București, 1924, p. 108.

31. Eusebiu de Cezareea, *Viața lui Constantin cel Mare*, I, 20, p. 73.

32. *Ibidem*, I, 38, p. 80-81.

33. Edward Gibbon, *Istoria declinului și a prăbușirii Imperiului Roman*, vol. II, traducere de Dan Hurmuzescu, Editura Minerva, București, 1976, p. 365.

rea Bisericii creștine, pe de altă parte, a constituit baza grevării ideii cezaropapiste, așa cum este prezentată de unii istorici. Cezaropapismul este acea relație a Bisericii cu Statul în care Biserica este definită de Stat. „Nu este o doctrină, ci o tendință istorică; nu este o erezie, ci mama ereziilor”³⁴, spune Cyril Toumanoff. Același autor precizează trei faze în acest proces. Prima fază este reprezentată de încercarea de a anula linia armonioasă delimitativă dintre cele două puteri; atunci când acest lucru este realizat, superioritatea spiritualului este negată și este pretinsă egalitatea dintre Stat și Biserică. Odată ce toate acestea sunt admise, începe cea de-a doua fază care promovează subjugarea spiritualului de către puterea seculară. Cea de-a treia fază este constituită din preluarea de către Cezar a lucrurilor ce sunt ale lui Dumnezeu.³⁵

Bizanțul apare Occidentului ca tărâmul dominat de cezaropapism; aici imixtiunea împăratului în treburile Bisericii este privită ca fiind o normalitate. Referitor la rădăcinile acestui lucru, bizantinologul Charles Diehl spune: „Constantin, din ziua în care făcuse din creștinism o religie de stat, avusese grijă să dea guvernării imperiale dreptul de a interveni în toate problemele ecleziastice și îi asigurase mijlocul de a governa în mod despotic Biserica, în ceea ce privește lucrurile, cât și în ceea ce privește persoanele”³⁶. De acest cezaropapism, ce este atribuit Răsăritului, nu a scăpat Occidentul în anumite perioade ale istoriei sale: cezaropapismul eșuat, precum cel din galicalism, și cezaropapismul triumfalist în anglicanism.³⁷

Ideologia cezaropapismului bizantin, așa cum este prezentată de unii autori, are la bază trei elemente: statul roman, Biserica bizantină și naționalismul grec. În epoca convertirii împăratului Constantin cel Mare, Imperiul Roman purta încă greutatea moștenirii sale păgâne. Ideea cezaropapismului, susținută mai ales de unii teologi germani³⁸,

34. Cyril Toumanoff, *Caesaropapism in Byzantium and Russia*, în „Theological Studies”, VII (1946), p. 214.

35. *Ibidem*.

36. Charles Diehl, *Figuri bizantine*, vol. I, traducere de Ileana Zara, Editura pentru literatură, București, 1969, p. 56.

37. Cyril Toumanoff, *op. cit.* p. 214.

38. Asupra faptului că teologia politică a lui Eusebiu de Cezareea este în ansamblul ei exagerată, sunt de părere majoritatea istoricilor. A se vedea o analiză perti-

șura în Imperiu, într-un anumit fel, depindea de împărat și își menținea o anumită relație cu el...⁴¹.

În timpul împăratului Justinian (527-565), formula conducerii sale era: „*un stat, o lege, o Biserică*”⁴². În tot timpul domniei sale, el s-a implicat în clarificarea problemelor Bisericii și în pacificarea sa, considerând acest lucru ca fiind cât se poate de firesc. În Novela a VI-a din 16 martie 535 se spunea: „*Cele mai mari daruri pe care Dumnezeu le-a dat oamenilor au fost preoția și imperiul; preoția privește lucrurile divine, iar imperiul hotărăște asupra celor muritoare*”⁴³.

Unii împărați bizantini au considerat a fi dreptul lor nu numai să scrie adevărate tratate de teologie prin care să justifice ideile teologice puse în circulație, ci și să formuleze dogme și să le impună la nivelul întregii Biserici. Menționăm aici cazul împăraților iconoclaști, care au dorit să impună erezia lor în întreg Imperiul Bizantin.

Ca și imperiul, puterea imperială este considerată de origine sacră, iar persoana care o exercită, împăratul, era alesul divinității, fapt care-l situează deasupra oamenilor și egalul apostolilor. „*Împăratul bizantin era privit ca alesul lui Dumnezeu, ca o reflecție pământească a puterii bisericești a lui Hristos*...”⁴⁴. Comandant militar și judecător suprem, unic legislator și apărător al Bisericii și al credinței ortodoxe, împăratul, în teorie, are putere universală și absolută. Realitatea a dovedit de multe ori contrariul.⁴⁵

Împotriva tendinței de subordonare a Bisericii creștine de către puterea imperială au luat atitudine mai mulți reprezentanți ai clerului bisericesc. Astfel, „*puterea sacerdotală – susține Sfântul Ioan Gură de Aur – depășește ca valoare puterea civilă tot atât cât cerul depășește pământul, ba chiar mai mult*”⁴⁶. Teologul rus Serghei Bulgakov

41. Maciej Bielawski, *Monahismul bizantin*, traducere de Andrei Mărcuș, Editura Galaxia Gutenberg, Târgu-Lăpuș, 2007, p. 8.

42. Asupra ideii teocratice a lui Justinian, a se vedea A. Schmemmann, *Byzantine Theocracy and the Orthodox Church*, în „St. Vladimir’s Seminary Quarterly”, vol. I, 1953, nr. 2.

43. A se vedea la John Meyendorff, *The Orthodox Church...*, p. 18.

44. *Ibidem*, p. 19.

45. Stelian Brezeanu, *op. cit.*, p. 19.

46. Cf. Jean Chrysostome, *Despre preoție*, în P.G. 48, 3, 4-6, col. 642B.

(1871-1944) afirmă că Biserica din Bizanț nu a acceptat niciodată cezaropapismul, care constituie un abuz în relațiile „simfonice” dintre Biserică și Stat⁴⁷. John Meyendorff, pornind de la următoarele două aspecte ale realității bizantine, susține ideea că în Bizanț nu a existat cezaropapism. Aceste două aspecte sunt: 1. creștinismul bizantin nu a acceptat niciodată ideea că împăratul este autoritatea absolută în materie de credință sau morală;⁴⁸ 2. societatea a evitat cezaropapismul nu prin opunerea preoției ca altă autoritate împăraților bizantini, ci prin referirea la toate autoritățile ce vin de la Dumnezeu.⁴⁹

După împăratul bizantin, cea mai importantă poziție din imperiu era ocupată de patriarhul de Constantinopol. Acesta, prin prisma influenței exercitate în mijlocul poporului, ajungea de multe ori să fie temut de împărat. Oricât de sus era împăratul, la Constantinopol tronul era foarte fragil și adesea împărații se schimbau violent prin diverse revolte, rivalii și doritorii de tron fiind numeroși.⁵⁰ *„Patriarhul din Constantinopol era un personaj foarte puternic de care trebuia să se țină seamă, spune Charles Diehl. De la Conciliul din Calcedon, el avea, în ierarhia ecleziastică, al doilea rang imediat după pontiful roman; de când, în secolul al VII-lea, Alexandria, Ierusalimul, Antiohia căzuseră în mâinile arabilor, el era singurul patriarh din Imperiul Bizantin și pretindea să aibă, în Orient, un loc egal cu cel pe care papa îl avea în Occident; unii patriarhi, în timpul lui Grigorie cel Mare, de exemplu, luau titlul de patriarhi ecumenici și se considerau egali cu pontiful roman. Într-adevăr, patriarhul Constantinopolului era un adevărat papă al Imperiului Bizantin”⁵¹.*

Pe de altă parte, și împărații romani, după Constantin cel Mare, sunt profund marcați de creștinism. Împărații sunt atât de legați de

47. Cf. S. Bulgakoff, *L'orthodoxie*, Paris, 1958, p. 222. A se vedea și G. Racoveanu, *L'Oecumenicité. Point de vue de l'orthodoxie roumaine*, în „Lumière et Vie”, 45, 1959, p. 130; C. Papoulidis, *La place de l'empereur à Byzance pendant les conciles oecuméniques*, în „Byzantion”, 3, 1971, p. 124-133.

48. John Meyendorff, *Justinian, the Empire and the Church*, în „Dumbarton Oaks Papers”, 22 (1968), p. 45-60.

49. Idem, *Rome, Constantinople, Moscow. Historical and Theological Studies*, St. Vladimir's Seminary Press, New York, 1996, p. 174.

50. Magstrand Lucian I. Gafton, *op. cit.*, p. 456-457.

51. Charles Diehl, *Figuri bizantine*, vol. II, p. 58-59.

Biserică, încât poate fi amintit cazul lui „*Valens, aducând la altar ofrandele pregătite de mâinile sale*” și acela al lui „*Teodosie, rămânând în sanctuar după ce a înfățișat prinosul său Sfântului Ambrozie*”⁵². Și Justinian, acest roman ca voință, va fi atât de creștin ca și gândire, încât va atribui numai lui Dumnezeu izbânda armelor sale: „*Dumnezeu este cel care prin mâna noastră a eliberat atâtea națiuni*”⁵³. În timpul său se ajunge la concluzia că Sacerdoșii și Imperiul, adică „*cele sacre*” și „*cele comune și publice*”, constituie același întreg.⁵⁴

Relația dintre împărat și ierarhia bisericească, dintre stat și Biserica creștină, a rămas mai degrabă vag definită. Această neclaritate și acest pragmatism totodată descoperă și un fapt pozitiv: conștiința instabilității fundamentale a relațiilor dintre Biserică și lume, dintre împărăția lui Dumnezeu și ceea ce a rămas din lumea căzută, care nu a fost pe de-a întregul pierdută. Acest echilibru, stabilit în timpul primelor secole ale Imperiului creștin, a fost perturbat de împărății iconoclaști Leon III (717-741) și Constantin V (741-775). Dintre toți împărății bizantini ei au fost singurii care în mod formal au pretins plenitudinea puterilor spirituale și temporale. Campania lor împotriva cultului icoanelor se constituie într-o încercare de a stabili controlul imperial asupra tuturor manifestărilor vieții religioase și de a inaugura în Bizanț un tip teocratic al totalitarismului.⁵⁵

În Occident, încă de la sfârșitul antichității s-a stabilit o delimitare a sacerdoșiiului de stat. Dar acest fenomen a avut efecte adverse. Astfel, papa a devenit nu numai un conducător al Bisericii (un păstor, părinte spiritual), ci și un deținător înfocat al puterii seculare, un adevărat rege între ceilalți regi, având chiar și un mic stat în subordine. „*Conceptul de separație între Biserică și stat aparține epocii moderne și nu este propriu Evului Mediu, nici în Bizanț, nici în Occident*”, spune Stelian Brezeanu.⁵⁶

52. L. Petrides, *Le lavement des pieds le jeudi-saint dans l'église grecque*, în „Échos d'Orient”, III, 65, (1899-1900), p. 321-326.

53. A se vedea Nicolae Iorga, *Istoria vieții bizantine*, Editura Enciclopedică Română, București, 1974, p. 68.

54. *Ibidem*.

55. John Meyendorff, *The Orthodox Church...*, p. 19.

56. Stelian Brezeanu, *op. cit.*, p. 40.

Rămasă singură în Occident după dispariția Imperiului Roman de Apus (476), papalitatea nu ezită să preia atribuțiile și însemnele puterii temporalului, în perioada regatelor barbare. Mai târziu, odată cu nașterea imperiului lui Carol cel Mare, episcopii romani, prin „*Donatia lui Constantin*” și tezele lui Grigorie VII Hildebrand, susțin că ei se află în posesia sacerdoțiului și imperiului. Inocențiu III și succesorii săi au făcut pasul mai departe și doboară puterea universală a împăraților germani, având ca obiectiv stabilirea unei monarhii teocratice, în care pontifii romani să dețină ambele săbii, a sacerdoțiului și a imperiului.⁵⁷

În concluzie, tentațiile de cezaropapism, în Bizanț și, mai mult încă, de papoțzarism, în Occident, sunt realități în Evul Mediu care derivă din împrejurările istorice concrete în care se află Constantinopolul imperial și Roma pontificală la sfârșitul antichității: de o parte, autoritatea imperială, cu instituțiile și prestigiul moștenite de la cezarii romani și valorificate în raporturile cu Biserica, cu care formează o unitate indisolubilă; de cealaltă parte, episcopul roman, eliberat de prezența împăratului după dispariția acestuia în 476, episcop care a rămas singur să gestioneze nu numai treburile sacerdoțiului, dar și ale imperiului, ca unic moștenitor al cezarului antic în Occident. Într-un anume fel, pontiful roman este negativul basileului din Constantinopol, principalii continuatori ai ideii romane.⁵⁸ „*În timp ce Apusul romano-catolic, spune Ioan I. Ică jr., a dezvoltat toate implicațiile unui regim papal tot mai monarhic, Răsăritul ortodox a rămas fidel regimului nomocanonic sinodal-imperial de tip constantinian*”⁵⁹.

Bibliografie

Alföldi, Andrew, *Constantinio tra paganesnio e cristianesimo*, Roma (traducere din limba italiană de A. Frascetti), 1976.

Alföldi, Andrew – Mattingly, Harold, *The Conversion of Constantine and Pagan Rome*, Clarendon Press, Oxford, 1948.

57. *Ibidem*.

58. Stelian Brezeanu, *op. cit.*, p. 43.

59. Diacon Ioan Ică jr., *Canonul Ortodoxiei*, vol. I (*Canonul apostolic al primelor secole*), Editura Deisis, Sibiu, 2008, p. 123.

- Babut, E. C., *Evêque du dehors*, în „*Revue critique et de litterature*“; 68, 1909.
- Baynes, N., *The Successors of Justinian*, în „The Cambridge Medieval History“, volume II (The Rise of the Saracens and the Foundation of the Western Empire), Cambridge University Press, Cambridge, 1913.
- Beck, Hans-Georg, *Das byzantinische Jahrtausend*, 2, Auflage, cap. II: *Staat und Verfassung* și cap. III: *Politische Orthodoxie*, Verlag C. H. Bek, München, 1994, p. 95 ș.u.
- Bielawski, Maciej, *Monahismul bizantin*, traducere de Andrei Mărcuș, Editura Galaxia Gutenberg, Târgu-Lăpuș, 2007.
- Brezeanu, Stelian, *Istoria Imperiului bizantin*, Editura Meronia, București, 2007.
- Bulgakoff, S., *L'orthodoxie*, Paris, 1958.
- Bury, J. B., *A History of the Later Roman Empire From the Death of Theodosius I to the Death of Justinian (A.D. 395 to A.D. 565)*, MacMillan & Co., London, 1923.
- Cezareea, Eusebiu de, *Viața fericitului împărat Constantin*, traducere și note de Radu Alexandrescu, în col. „Părinți și scriitori bisericești“, vol. 14, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1991.
- Chifăr, pr. prof. dr. Nicolae, *Istoria creștinismului*, vol. II, Editura Trinitas, Iași, 2000.
- Chrysostome, Jean, *Despre Preoție*, în PG 48, 3, 4-6, col. 642B.
- Dam, Raymond Van, *The Roman Revolution of Constantine*, Cambridge University Press, New York, 2008;
- Dașkov, S. B., *Dicționar de împărați bizantini*, traducere de Viorica și Dorin Onofrei, Editura Enciclopedică, București, 1999.
- Decker, Daniel De, *L'episcopat de l'empereur Constantin*, în „Byzantion“, 50, 1980.
- Diehl, Charles, *Figuri bizantine*, vol. I, traducere de Ileana Zara, Editura pentru literatură, București, 1969;
- Farina, Rafaele, *L'impero e l'imperatore cristiano in Eusebio di Cesarea. La prima teologia politica del cristianesimo*, Zürich, 1966 (Bibliotheca Theologica Salesiana, Fontes, 2).
- Gabor, pr. lect. dr. Adrian, *Biserica și statul în primele patru secole*, Editura Sophia, București, 2003.
- Idem, *Biserică și stat în timpul lui Teodosie cel Mare*, Editura Bizantină, București, 2003.
- Gafton, magistrand Lucian I., *Acte de violență și abuz ale împăraților bizantini față de Patriarhii de Constantinopol*, în „Studii teologice“, VIII (1956), nr. 7-8.
- Georgescu, Maria, *Istoria Bizanțului*, ediția a III-a, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2007.
- Gibbon, Edward, *Istoria declinului și a prăbușirii Imperiului roman*, vol. II, traducere de Dan Hurmuzescu, Editura Minerva, București, 1976.
- Grant, R. M., *Religion and politics at the council of Nicaea*, în „Journal of Religions“, Chicago, LV (1975).

Grayson, Timothy R., *Persia and the late Roman Empire [284 - 651]. Balance of Power and spheres of influence stability in Asia Minor*, la <http://timothygrayson.com/PDFs/PersiaByzantium.pdf>.

Henri-Irénée Marrou, *Biserica în antichitatea târzie 303-604*, traducere Roxana Mareș, Editura Teora, București, 1999.

Ică jr., diacon Ioan, *Canonul Ortodoxiei*, vol. I (*Canonul apostolic al primelor secole*), Editura Deisis, Sibiu, 2008.

Iorga, Nicolae, *Istoria vieții bizantine*, Editura Enciclopedică Română, București, 1974.

Kraft, Heinrich, *Konstantin der Grosse*, Darmstadt, 1974, Wege der Forschung, Band CXXXI.

Meyendorff, John, *Justinian, the Empire and the Church*, în „Dumbarton Oaks Papers”, 22 (1968).

Idem, *Rome, Constantinople, Moscow. Historical and Theological Studies*, St. Vladimir's Seminary Press, New York, 1996.

Idem, *The Orthodox Church. Its past and Its Role in the World Today*, with selected revisions by Nicholas Lossky, the fourth revised edition, St. Vladimir's Seminary Press, Crestwood, New York, 1996.

Mihăiță, ÎPS prof. dr. Nifon, Arhiepiscopul Târgoviștei, *Misiologia creștină*, Editura ASA, București, 2006.

Odahl, Charles Matson, *Constantin și imperiul creștin*, traducere de Mihaela Pop, Editura All, București, 2006.

Papoulidis, C., *La place de l'empereur à Byzance pendant les conciles oecuméniques*, în „Byzantion”, 3, 1971.

Petrache, Tatiana, *Prefață*, la Jean-Claude Eslin, *Dumnezeu și puterea. Teologie și politică în Occident*, traducere de Tatiana Petrache și Irina Floare, Editura Anastasia, București, 2001.

Petrides, L., *Le lavement des pieds le jeudi-saint dans l'église grecque*, în „Échos d'Orient”, III, 65, (1899-1900).

Pohlsander, Hans A., *Împăratul Constantin*, traducere Mirella Acsente, Editura Artemis, București, 1996.

Popescu, Emilian, *Creștinismul în eparhia Buzăului până în secolul al VII-lea*, în „Spiritualitate și istorie la curbură Carpaților”, tom. I, Buzău, 1983.

Idem, *Studiu introductiv la Eusebiu de Cezareea, Viața lui Constantin cel Mare*, p. 35-37.

Popescu, Teodor M., *Divin și uman la vechii istorici bisericesti*, Tipografia Cărților Bisericești, București, 1924.

Preda, Radu, „Biserica în stat. Șansele și limitele unei dezbateri”, în vol. *Gândirea socială a Bisericii*, Editura Deisis, Sibiu, 2002.

Racoveanu, G., *L'Oecumenicité. Point de vue de l'orthodoxie roumaine*, în „Lumière et Vie”, 45, 1959.

Rahner, Hugo, *L'Eglise et l'Etat dans le christianisme primitif*, traducere din limba germană de G. Zink, Paris, 1964.

Rops, Daniel, *Histoire de l'Eglise du Christ. II. Les Apôtres et les Martyrs*, Paris, 1965.

Runciman, Steven, *Byzantine Civilisation*, Edward Arnold & Co., London, 1932.

Schmemmann, A., *Byzantine Theocracy and the Orthodox Church*, în „St. Vladimir's Seminary Quarterly”, vol. I, 1953, nr. 2.

Seston, W., *Constantine as a Bishop*, în „Journal of Roman Studies”, 37, 1947.

Socrate, *Istoria bisericească*, traducere de Iosif Gheorghian, Mitropolit Primat, București, 1899.

Stratos, Andreas, *Byzance et la Perse*, în „Studies in 7th Century Byzantine Political History” (Reprinted from: *Revue des Deux Mondes*, April 1981, Paris), London: Valorium Reprints, 1983.

Straub, Johannes *Constantine as koinos episcopos. Tradition and Innovation in the Representation of the First Christian Emperor's Majesty*, în „Dumbarton Oaks Papers”, 21, 1967.

Idem, *Kaiser Konstantin als επισκοπος των εκτος*, în „Studia Patristica”, 1, Berlin, 1957.

Toumanoff, Cyril, *Caesaropapism in Byzantium and Russia*, în „Theological Studies”, VII (1946).

Treadgold, Warren, *O istorie a statului și societății bizantine*, vol. I, traducere de Mihai-Eugen Avădanei, Editura Institutului European, Iași, 2004.

Ware, Timothy, *Istoria Bisericii Ortodoxe*, traducere de Alexandra Petrea, Editura Aldo Press, București, 1999.

Zbucea, prof. dr. Gheorghe, *Istoria Bizanțului*, Ed. Meronia, București, 2004.